

**ՀԵՏԱԶՈՏԵԼՈՎ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԱԲԵՐԵՆ
ՀԻՄՆԱԲԱՂԱԴՐԻՉՈՎ ԵՎ ԱՐՀԵՍՏ, ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,
ԶԲԱՂՄՈՒՆՔ ՆՇԱՆՍԿՈՂ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՆՈՒՆՆԵՐԻ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ**

Սոնա Տոնիկյան¹, Արևիկ Քամալյան²

DOI 10.46991/jos.2023.24.2.060

Ազգանունների ծագման ուսումնասիրությունը կարևոր նշանակություն ունի ցանկացած ազգի համար, քանի որ ազգանուններում արտացոլվում են տվյալ ազգի պատմությունն ու մշակույթը, կենցաղը: Հայկական ազգանունների մեջ բավականին շատ են օտարալեզու քաղաքիչյով ազգանունները, քանի որ հայ ժողովուրդը դարերով շփվել է տարբեր ազգերի հետ, գտնվել նրանց մշակութային, քաղաքական ու տնտեսական ազդեցության տակ, փոխառել բազմաթիվ բառեր: Հողվածում քննության են ենթարկվել արաբերեն հիմնաքաղաքիչյով հայկական ազգանունները, որոնք նշանակում են արհեստ, մասնագիտություն և զբաղմունք: Այդ բառերը հայերենը փոխառել է ն՛ անմիջապես արաբերենից, ն՛ միջոնդ լեզուներից՝ թուրքերենից ու պարսկերենից, այդ պատճառով հաճախ հայտնվել են ազգանվան տարբերակներ: Այս հողվածում փորձել ենք վեր հանել դրանց ծագումնաբանության հետ կապված խնդիրները՝ երբեմն առաջարկելով սեփական տարբերակները: Մեր նպատակն է եղել հարստացնել գիտական խոսույթը՝ անդրադառնալով հայկական ազգանունների ստուգաբանության որոշ բացերին:

Բանալի բառեր՝ ազգանունների ծագում, հայոց ազգանուններ, արաբական փոխառություններ, արհեստ, մասնագիտություն

¹ Սոնա Տոնիկյանը ԵՊՀ արաբագիտության ամբիոնի դոցենտ է, ք.գ.թ.: Էլ փոստ՝ sotonik@ysu.am, ORCID 0000-0003-2521-0568

² Արևիկ Քամալյանը ԵՊՀ Հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ է, ք.գ.թ.: Էլ փոստ՝ a.kamalyan@ysu.am, ORCID 0009-0004-1721-3106

Թեև հայոց ազգանունների ծագման հարցը բավականին ուսումնասիրված է, այդուհանդերձ կան լուսաբանման կարոտ խնդիրներ: Մեր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ երբեմն բառարաններում տեղ են գտել որոշ թերություններ, անճշտություններ, սխալ մեկնաբանություններ, որոշ ազգանուններ էլ դուրս են մնացել մեր ձեռքի տակ եղած բառարաններից:

Սույն հոդվածում քննության ենք առել հայկական այն ազգանունները, որոնց հիմքում ընկած են արհեստ, մասնագիտություն, զբաղմունք ցույց տվող արաբերեն բառեր:

Աշխատանքի համար հիմք է հանդիսացել Տ. Ավետիսյանի «Հայոց ազգանունների բառարանը»³, ինչպես նաև օգտվել ենք Հր. Աճառյանի «Հայոց անձնանունների բառարան»⁴-ից, «Հայերեն արմատական բառարան»⁵-ից, «Թուրքերեն փոխառյալ բառեր հայերենի մեջ»⁶ գրքից, Գ. Ջահուկյանի «Ստուգաբանական բառարան»⁷-ից, ՆՀԲ⁸-ից, Ստ. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարան»⁹-ից նև: Արաբերենի համար օգտվել ենք لسان العرب (Lisān al-‘arab), اللغة العربية المعاصر (Al-luġa al-‘arabiyya al-mu‘āṣira) բացատրական բառարաններից¹⁰:

Հոդվածում փորձել ենք նախ ճշտել/հստակեցնել արհեստ, մասնագիտություն և զբաղմունք ցույց տվող արաբերեն բառերից առաջացած ազգանունները, ինչպես նաև ենթարկել ենք դրանք բառակազմական վերլուծության:

Այդ ազգանունները բառակազմական տեսանկյունից

³ Ավետիսյան Տ., Հայոց ազգանունների բառարան, Ե., 2010:

⁴ Աճառյան Հր., Հայոց անձնանունների բառարան, Ե., 1942:

⁵ Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, Ե., 1926:

⁶ Աճառյան Հր., Թուրքերեն փոխառյալ բառեր հայերենի մեջ:

⁷ Ջահուկյան Գ., Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010:

⁸ Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հտ. 1, 2, Վենետիկ, 1836-1837:

⁹ Մալխասյանց Ստ., Հայերեն բացատրական բառարան, Ե., 1944:

¹⁰ www.almaani.com (մուտքի ամսաթիվ 15.09.2023)

բաժանել ենք երեք խմբի՝ պարզ, ածանցավոր և բարդ բառերից առաջացած:

ա) Պարզ բառերից առաջացած ազգանունների թիվը 53 է (ներառյալ նույն ազգանվան արտասանական տարբերակները), որոնք առաջացել են արաբերեն 30 արմատից:

բ) Արաբերեն արմատ+ որևէ ածանց կադապարով առաջացած ազգանունների ընդհանուր թիվը 60 է՝ արաբերեն 29 արմատներից:

գ) Մեկից ավելի արմատից կազմված ազգանունների ընդհանուր թիվը 15 է՝ արաբերեն 10 արմատից:

Պարզ հիմքերից կազմված ազգանուններ

Ինչպես վերը նշվեց, Տ. Ավետիսյանի «Հայոց ազգանունների բառարան»-ում արաբերեն պարզ բառերից առաջացած ազգանունների թիվը 53 է: Սակայն դրանց ստուգաբանությունը միշտ չէ, որ մեզ հիմնավոր է թվում:

Պարզ կազմություն ունեցող 11 հիմքից առաջացած 19 ազգանունների ծագումնաբանության մեկնաբանությունը «Հայոց ազգանունների բառարան»-ում ճիշտ է և կասկածի տեղիք չի տալիս: Ստորև ներկայացնում ենք այդ ազգանունները, արաբերեն արմատը և տառադարձումը, հայերեն թարգմանությունը.

արաբերեն հիմք	Տառադար-- ձում	Թարգմանություն	ազգանուն
بزاز	bazzāz	կերպասավաճառ	Բազազյան
حكيم	ḥakīm	բժիշկ	Հեքիմյան Հեքիմյանց
سانس	sā'is	ձիապան	Մեհիսյան
صيد	ṣayyād	որսորդ	Սայադյան
طبيب	ṭabīb	բժիշկ	Թաբիբյան
قصاب	qaṣṣāb	մսագործ	Գասապյան

			Ղասաբյան
كسار	kassār	տապարիկ պատրաստող	Քասարյան
مقام	maqām	էրաժշտական տոնայնություն, մուղամ	Մուղամյան
مهندس	muhandis	ինժեներ	Մյուխենթիսյան Մյուհենտիսյան
نقاش	naqqāš	նախշագարդող	Նաղաշյան Նաքքաշյան Նագաշյան Նակաշյան
نقال	naqqāl	տեղափոխող	Նաղալյան

Պարզ կազմություն ունեցող 19 հիմքից առաջացած 34 ազգանունների մեկնաբանությունները S. Ավետիսյանի բառարանում խնդրահարույց են:

Նախ ներկայացնենք այդ ազգանունները, արաբերեն արմատը և տառադարձումը, հայերեն թարգմանությունը:

արաբերեն հիմք	տառադար- ձում	թարգմանություն	ազգանուն
بقال	baqqāl	նպարավաճառ	Բաղալյան Պակալյան
تاجر	tāğir	վաճառական	Թաջիրյան
جراح	ğarrāh	վիրաբույժ	Ջառահյան Ճարահյան Ջարայան
جلاد	ğallād	կաշվի վաճառական	Ջալլադյան Ջելլադյան Ջելլադյան

			Ջալադյան
حَدَاد	ḥaddād	դարբին, երկաթագործ	Հադաթյան
حلاج	ḥallāğ	բամբակ մաքրող	Հալաջյան Հալլաճյան
حمال	ḥammāl	բեռնակիր	Համալյան
خراط	ḥarrāṭ	խառատ	Խառադյան Խառատյան
طباخ	ṭabbāḥ	խոհարար	Թիփախյան Տաբոտյան Տաբաթյան
قَدَر	qadar		Կադարյան
قزاز	qazzāz	Մետաքսագործ, մետաքսավաճառ,	Գազազյան Խազազյան Խազեզյան Խազիզյան Կազազյան Ղազազյան Ղազիզյան
قفاص	qaffāṣ	վանդակ պատրաստող	Քաֆասյան Կաֆասյան
مزاد	mazād	աճուրդ	Մազուզյան
مزيغ	maziğ	խառնուրդ	Մազեզյան
مَطْرَة	maṭara	ջրի տարա, տափաշիշ	Մատարյան
معجون	ma ‘ğūn	խյուս	Մաճունյան
معماري	mi ‘māriyy	ճարտարապետ	Մեյմարյան

Ավետիսյանի բառարանում վերոնշյալ ազգանունների

մեկնաբանությունները խնդրահարույց են երկու տեսանկյունից. 1. կա՛մ դրանց այլ՝ ոչ արաբական ծագում է վերագրվում, 2. կա՛մ արաբերեն արմատը սխալ է մեկնաբանվում:

Պարզ հիմքերից կազմված ազգանունների ստուգաբանական վերլուծություն

Ստորև փորձել ենք բոլոր ազգանունների համար տալ մեր տեսակետը: Կան նաև այնպիսիները, որոնց ծագումը մեզ չի հաջողվել պարզել:

1. Ազգանուններ, որոնց այլ ծագում է վերագրվում.

Բաղայան, Պակայան – Ավետիսյանը Բաղայանը համարում է արաբա-թրքական, իսկ Բակայանը՝ թուրքական ծագման: Այնինչ երկուսն էլ սերում են արաբերեն *بقال* (baqqāl-նպարավաճառ) գոյականից, ընդ որում՝ *բաղալ* տարբերակը հայերենին անցել է պարսկերենի միջոցով, ինչի մասին վկայում է գ-դ անցումը, իսկ *բակալը*՝ թուրքերենի՝ գ-կ անցումից ելնելով: Ի դեպ, այսպիսի դեպքերը քիչ չեն, երբ բառը հայերենին է անցել ոչ թե անմիջապես արաբերենից, այլ միջնորդ լեզվից, հիմնականում թուրքերենի կամ պարսկերենի միջոցով:

• Հալաջյան և Հալլաճյան ազգանունները սերում են արաբերեն *حلال* (hallāğ –բամբակ մաքրող) արմատից, ինչի մասին նշում է նաև Ստ. Մալխասյանցը: Մինչդեռ Ավետիսյանի բառարանում *հալաջը* ներկայացվում է որպես թուրքական ծագման բառ: Ընդ որում՝ նա որպես այս ազգանունների տարբերակ է ներկայացնում նաև Հալայան ազգանունը, ինչը համոզիչ չի թվում, քանի որ այս ազգանուններում առկա ջ/ճ բաղաձայնը արմատական է, ոչ թե ածանց, ուստի դրա տղումը հնարավոր չենք համարում:

• Համայան ազգանունը սերում է արաբերեն *حمام* (hammāl-բեռնակիր) գոյականից, այնինչ բառարանում դրան վերագրվում է

թուրքական ծագում: Նշենք, որ Մալխասյանցի բառարանում հստակ նշված է, որ համալր արաբերեն է, թեև հայերենին անցել է միջնորդ թուրքերենից:

• Խառաղյան/Խառատյան ազգանուններին Ավետիսյանի բառարանում վերագրվում է հայկական ծագում: Նշենք, որ *խառատ* բառի ստուգաբանությունը չկա ոչ ՀԱԲ-ում, ոչ ՆՀԲ-ում, ոչ Մալխասյանցի, ոչ էլ մյուս բառարաններում: Իսկ կապը *խառ* (ուլորում, ուլորք) արմատի և դրանից կազմված *խառատել* (ուլորելով փրցնել) բայի հետ մեզ համոզիչ չի թվում: Ավելի հավանական է, որ ազգանունը ծագում է արաբերեն *خراط* (harrāt- խառատ) գոյականից:

• Կադարյան ազգանունը Ավետիսյանը համարում է Կադարջյան ազգանվան կրճատ տարբերակը, իսկ վերջինս համարում է թուրքական: Սակայն ազգանվան հիմքում արաբերեն *قادر* (qadara-սափոր, փոքր տակառ) գոյականն է: Հեղինակը Կադերյանի տակ իրար է կապում Կադարյան, Կադերյան և Կադիրյան ազգանունները և կապում դրանց ծագումը թրք. «արժեք, արժանիք» բառի հետ: Նշենք, որ այդ թուրքերեն բառը արաբերենից փոխառված *قادر* (qadr-արժեք, չափ) գոյականն է, որը հայերեն անցել է պարսկերենի միջոցով և ստացել «ղադր» ձևը:

• Գազազյան, Կազազյան, Խազազյան, Խազեզյան, Խազիզյան, Ղազազյան և Ղազիզյան ազգանունները Ավետիսյանիը կապում է *մետաքսագործ, մետաքսավաճառ* իմաստի հետ՝ վերագրելով թուրքական ծագում, սակայն Գազազյան, Կազազյան, Ղազազյան և Ղազիզյան ազգանունների հիմքում արաբերեն *قزاز* (qazzāz -մետաքսագործ, մետաքսավաճառ) գոյականն է, ընդ որում՝ Ղազազյան և Ղազիզյան ազգանուններում կրկին տեսնում ենք պարսկերենին բնորոշ q- g անցումը: Կարծում ենք, որ Խազազյան, Խազեզյան և Խազիզյան ազգանունները կապ ունեն արաբերենում նույն իմաստն ունեցող *حزاز* (hazzāz-մետաքսագործ) արմատի հետ:

2. Ազգանուններ, որոնց ծագումնաբանության մեկնաբանությունը վիճահարույց է.

- Ավետիսյանը, հղում անելով Աճառյանին, Թաջիրյան ազգանունը կապում է պարսկերեն թագ գոյականի հոգնակի թվի հայակերպ ձևի հետ: Սակայն կարծում ենք՝ այս ազգանվան հիմքում ընկած է արաբերեն تاجر (tāğir - վաճառական) գոյականը, որը թե՛ արտասանական և թե՛ իմաստաբանական առումով ավելի շատ է համապատասխանում:

- Արաբերեն جراح (ğarrāh-վիրաբույժ) արմատից առաջացած Ջառահյան և Ճարահյան ազգանունները Ավետիսյանը կապում է արաբերեն جرح (ğarīh -վիրավոր) ածականի հետ, ինչը համոզիչ չի թվում, քանի որ այս ազգանուններն արտասանությամբ մոտ են հենց جراح (ğarrāh-վիրաբույժ) գոյականին, ուստի կարծում ենք, որ այս ազգանվան հիմքում հենց «վիրաբույժ» բառն է, ոչ թե «վիրավորը»:

- Ջալադյան, Ջելադյան, Ջալադյան և Ջելադյան ազգանունները Ավետիսյանը կապում է կամ Ջալալ ադ-Դին (կրոնի փառք) անձնանվան կամ «անվախ, համարձակ» ածականների հետ, որոնք արաբերենում հնչում են جلید (ğalīd): Կարծում ենք, որ արաբերեն جلا (ğallād- կաշվի վաճառական) գոյականն արտասանական և իմաստաբանական առումով ավելի մոտ է ազգանվան հնչողությանը, ուստի ըստ մեզ՝ այս ազգանունների հիմքում հենց جلا (ğallād- կաշվի վաճառական) գոյականն է:

- Հադաթյան ազգանունը ներկայացվում է որպես արաբաթրքական և կապվում է «կտրուկ, անզուսպ, դյուրագրգիռ» իմաստն արտահայտող حَدِيد (ħadīd) ածականի հետ, սակայն արաբերեն حَدَاد (ħaddād -դարբին, երկաթագործ) գոյականն արտասանական և իմաստաբանական առումով ավելի մոտ է ազգանվան հնչողությանը, ուստի կարծում ենք, որ այս ազգանվան հիմքում

արաբերեն خَدَاد (haddād) գոյականն է՝ «դարբին» իմաստով:

• Կաֆասյան և Քաֆասյան ազգանունները, մեր կարծիքով, ծագում են արաբերեն قفاص (qaffās - վանդակ/զամբյուղ պատրաստող) բառից, մինչդեռ Տ. Ավետիսյանը դրանցից առաջինին վերագրում է թուրքական ծագում՝ թարգմանելով «մեծ գլխով մարդ», իսկ երկրորդը՝ արաբերեն «թղթատար, նամակատար» իմաստով, որի հիմքը մեզ չհաջողվեց գտնել:

• Մագուջյան ազգանունը հեղինակը կապում է արաբա-թրքական «աճուրդով, սակարկությամբ զբաղվող» բառի հետ, սակայն «աճուրդը» արաբերենում հնչում է مزاد (mazād), ուստի այս կապը մեզ հիմնավոր չի թվում: Կարծում ենք, որ սա Մագեջյան ազգանվան հնչյունափոխված տարբերակը կարող է լինել, որը Տ. Ավետիսյանը համարում է թրք. «խորտիկներ պատրաստող», սակայն այս բառը նույնպես ծագում է արաբերեն مزيج (maziğ-խառնուրդ) գոյականից:

• Մաճունյան ազգանունը, ըստ Ավետիսյանի, արաբա-թրքական «մաճնավաճառ» բառից է, ընդ որում՝ այն կապում է մաջուն/մաճուն բառի հետ, որը արաբերեն معجون (ma'ğūn-խյուս) բառն է: Կարծում ենք, որ այս ազգանվան հիմքում ոչ թե «մաճուն վաճառող», այլ «խյուս պատրաստող/վաճառող» իմաստն է, առավել ևս, որ Աճառյանը *մաճունը* նշում է իբրև արաբերեն բառ, որ հայերենի որոշ բարբառների անցել է թուրքերենի միջոցով: Ըստ «Թուրքերենէն փոխառալ...» աշխատության՝ *մաճունն* ունի 1. շաղախված խմոր այլևայլ բաղադրություններով, 2. դեղերով պատրաստված խյուս, 3. խյուսի նման մի շաքարեղեն իմաստներ:

• Մեյմարյան ազգանունը Ավետիսյանը ներկայացնում է որպես թուրքերեն «մեյմար»՝ *ճարտարապետ, կառուցող* բառից առաջացած, ինչպես նաև կապում է պարսկերեն մի շարք այլ բառերի հետ՝ *մեհփար/մեյփար – գեղեցկուհի, մեհման– հյուր*: Կարծում ենք, որ այն ավելի մոտ է արաբերեն معماري (mi'māriyy-

ճարտարապետ) բառին՝ հայերենում Ճ(ճ) բացակայող հնչյունի յ-ի փոխակերպմամբ:

3. Ազգանուններ, որոնց ծագումը մեզ չի հաջողվել պարզել.

- Արաբերեն جراح (ğarrāh-վիրաբույժ) արմատի հետ բառարանի հեղինակը կապում է Ջարայան ազգանունը, ինչը մեզ հիմնավորված չի թվում: Հնարավոր է, որ այս ազգանունը ծագում է արաբերեն جَرَّة (ğarra-սափոր) գոյականից¹¹:

- Հասկանալի չէ նաև արաբերեն طباح (ṭabbāḥ-խոհարար) արմատի (թուրքական արտասանությամբ՝ թաբահ) հետ կապվող Թիփախյան, Տաբաթյան և Տաբոտյան ազգանունների իրական ծագումը: Տ. Ավետիսյանը Տաբաթյան և Տաբոտյան ազգանունների համար առաջարկում է երեք տարբերակ, որոնցից առաջինը արդեն նշված «խոհարար»-ն է, երկրորդը՝ طيب (ṭayīb - բժիշկ), իսկ երրորդը՝ طباعة (ṭibā'a(t)-հրատարակչություն)՝ երեքն էլ ներկայացնելով թուրքական արտասանությամբ, մինչդեռ Տաբաթյան և Տաբոտյան ազգանուններն արտասանությամբ ավելի մոտ են արաբերեն طباعة (ṭabbā'-հրատարակիչ) կամ طباعة (ṭibā'a(t)-հրատարակչություն) գոյականներին և հավանական է, որ ծագումը կապված է հենց դրանցից հետ:

- Մատարյան ազգանունը հեղինակը կապում է արաբաթրքական «ջրկիր» բառի հետ, սակայն մեզ չի հաջողվել նման հնչողությամբ արմատ գտնել արաբերենում, մինչդեռ կա հնչողությամբ Մատարյան ազգանվանը շատ մոտ مَطْرَة (maṭara - ջրի տարա, տափաշիշ) բառը, ուստի այս ազգանունը կարող էր ծագել «ջրի շիշ, տափաշիշ պատրաստող» իմաստից:

¹¹ Տե՛ս «ՀԱՌԱՅ» բառահոդվածը Ս.Մալխասյանցի բառարանում (Հայերեն բացատրական բառարան, Ստեփան Մալխասեանց (nayiri.com) (մուտքի ամսաթիվ 14.08.2023)

Ածանցավոր հիմքերից ազգանուններ

Ինչպես վերը նշվեց, արաբերեն արմատ +ածանց կադապարով առաջացած ազգանունների ընդհանուր թիվը 60 է՝ արաբերեն 29 արմատներից և «արհեստավոր, որևէ գործով զբաղվող» նշանակությունն ունեցող թուրքերեն ջը, ջի, ջու, ջու/ջը, ջի, ջու, ջու ձևերից, որոնք ազգանուններում արտահայտվել են ջի/ջի/էջ/էճ տարբերակներով:

«Հայոց ազգանունների բառարան»-ում այս ազգանունների ճնշող մեծամասնությունը ներկայացվում է որպես թուրքական ծագման: Մենք կարող էինք համաձայնել հեղինակի՝ թուրքական ածանցներով կազմված ազգանունները թուրքական ծագման համարելու սկզբունքի հետ, եթե այդ սկզբունքը պահպանվեր ամբողջ բառարանում: Սակայն հեղինակը հետևողական չէ այս հարցում, և երբեմն նույն արմատից ու ածանցից առաջացած ազգանվան տարբերակներին տարբեր ծագում է վերագրում, ինչին կանդրադառնանք ստորև:

- Միայն մեկ ազգանուն է ներկայացվում որպես արաբական՝ Իսախճյանը, որի հիմքում արաբական *أساح* ('asāh - ձուլել) արմատն է և թուրքական –ճը ածանցը:

- 11 արաբական արմատից կազմված 12 ազգանուն ներկայացված են որպես արաբա-թրքական: Ստորև ներկայացնենք այդ ազգանունները, արաբերեն արմատը, տառադարձումը և հայերեն թարգմանությունը.

Ընդ որում՝ Մեշտուճյան ազգանունը Ավետիսյանի բառարանում ներկայացվում է որպես «տնային ոտնաման կարող», սակայն «մեշտուջի»-ն օսմանյան պալատում դեպի Մեքքա ուղևորվող ուխտագնացների հետ ուղարկվող նվերների

անվտանգության համար պատասխանատու պաշտոնյան էր:

- Ազգանուններ, որոնք ներկայացվում են որպես թուրքական, այնինչ դրանց հիմքում արաբերեն արմատ է.

արաբերեն հիմք	տառադարձում	ազգանվան թարգմանություն	ազգանուն
أنف	'anf	քթախոտ պատրաստող	Էնֆենջյան
			Էնֆենջյանց
			Էնֆեջյան
			Էնֆիաճյան
			Էնֆիաջյան
			Էնֆիճյան
			Էնֆիեճյան
			Էնֆինջյան
بَقْلَة	baqla	նպարավաճառ	Բակլայյան
حَقَّ	haqq	հարկահավաք	Հախյան
حَلْوَى	halwā	քաղցրավենիք վաճառող	Հավվաջյան
حمام	hammām	բաղնեպան	Համամյան
			Համամջյան
			Համաջյան
			Համաշյան
			Համամջանյան
رسم	rasm	նկարիչ	Ռասամաջյան
			Ռաշմաջյան
ساعة	sā'a	ժամագործ	Սահատճյան
			Սահաթյան
			Սահաթջյան
شَرَاب	šarrāb	գինի վաճառող	Շարաբյան
			Շարբաբյան

			Շարբաբջյան
شربات	šarbāt	օշարակ վաճառող	Շարբաթյան
صدف	šadaf	սաղաֆագործ	Սեղեֆձյան
عربة	'araba	կառապան	Արաբաչյան
			Արաբաջյան
			Արաբչյան
			Արապաձյան
قدرة	qadara	տակառագործ	Կադարբջյան
			Քադրբջյան
قفص	qafaš	վանդակագործ	Քաֆեսյան
قهوة	qahwa	սուրճ վաճառող	Կայֆաջյան
			Կայֆեջյան
			Քահվեգյան
			Քահվեջյան
			Քավեջյան
			Ղայֆեջյան
			Ղայֆանջյան
			Ղայֆաչյան
			Ղայֆաջյան
Ղեյֆեձյան			
كسار	kassār	տապարիկ պատրաստող	Քոսարբջյան
			Քասարբջյան
إمام	'imām	տեթողորմյա, համրիչ պատրաստող	Իմամեջյան

Ընդ որում՝

• Ինֆիջյան ազգանունը ներկայացվում է որպես արաբա-թրքական ծագման, մինչդեռ նույն արմատից սերող Էնֆենջյան, Էնֆենջանց, Էնֆեջյան, Էնֆիաձյան, Էնֆիաչյան, Էնֆիաջյան, Էնֆիձյան, Էնֆիեձյան և Էնֆինջյան ազգանուններին վերագրվում է թուրքական ծագում:

- صدف (šadaf-սադաֆ) արմատից առաջացած Սեդեֆձյան ազգանունը ներկայացվում է որպես թուրքական, իսկ դրա Սետեֆձյան տարբերակը՝ արաբա-թրքական:

- Մեկ ազգանուն ներկայացվում է որպես պարսկա-թրքական՝ Կաֆեսչյան ազգանունը, որի հիմքում արաբական قفص (qafas - վանդակագործ) արմատն է և թուրքական –ջը ածանցը, ընդ որում՝ նույն արմատից սերող Քաֆեսչյան ազգանունը ներկայացված է որպես թուրքական:

- Մախրեջյան/Մահրեջյան ազգանվան ծագումը հեղինակը չի նշում և այն բացատրում է որպես «վաճառքի հանման մասնագետ», ինչից կարելի է ենթադրել, որ ազգանվան ծագումը կապվում է արաբական خراج (harağa- դուրս գալ) բայից مَخْرَج (mahrağ-ելք) գոյականի հետ, սակայն մեզ ավելի հավանական է թվում մախր/մարխ (ըստ ՀԱԲ-ի՝ ձյութի նման առատ խեժ ունեցող ծառատեսակ է, պարսկ. փխռ.) գոյականի և թուրքական –էջ ածականի համադրությունը:

Ածանցավոր հիմքերից կազմված ազգանունների ստուգաբանական վերլուծություն

- Ինֆիջյան, Էնֆենջյան, Էնֆենջանց, Էնֆեջյան, Էնֆիաճյան, Էնֆիաչյան, Էնֆիաջյան, Էնֆիճյան, Էնֆիեճյան և Էնֆինջյան ազգանունների հիմքում արաբերեն أنف ('anf - քիթ) բառն է: Արաբերեն այս գոյականից է ածանցվել أنفية ('anfīyya - քթային) ածականը, որը ամենայն հավանականությամբ իմաստափոխության է ենթարկվել և ստացել քթային խոտ իմաստը: Աճառյանը «Թուրքերեն փոխառյալ բառերը...» բառարանում տալիս է *էնֆիյէ*՝ քթախոտ՝ նշելով, որ բառն արաբական ծագում ունի:

- Բակլաչյան ազգանունը սերում է արաբերեն بقله (baqla-բանջարեղեն, հացահատիկեղեն) գոյականից: Ի դեպ, ՀԱԲ-ում

Աճառյանը բակլան ներկայացնում է իբրև արաբական փոխառություն:

- Հախյան ազգանվան հիմքում արաբերեն **حَقَّ** (haqq- իրավունք, արդարություն, նաև՝ պարտք, պարտականություն) գոյականն է, որը թուրքերեն –չի ածանցի հետ միանալով ստացել է *հարկահավաք* իմաստը: «Հայոց անձնանունների բառարանում» Աճառյանը «Հախ»-ով սկսվող անուններում այս հիմքը կապում է արաբերեն վերոնշյալ գոյականի հետ՝ հավելելով, որ այն նաև Աստծո անվանումներից է: Սակայն –չի ածանցի համադրմամբ, կարծում ենք, որ այն բացառապես առաջին իմաստով է հանդես գալիս:

- Հատտեճյան ազգանունը ըստ մեզ սերում է **حطاب** (hattāb- փայտահատ) գոյականից:

- Հալվաջյան ազգանունը սերում է **حلوى** (halwā-քաղցրավենիք) գոյականից:

Աճառյան ՀԱնԲ-ում Հալվա անունը կապում է արաբերեն մեր հիշատակած **halwā**՝ հրուշակ, հալվա գոյականի հետ:

- Որպես թուրքական ծագման ներկայացվող Համամյան, Համամջյան, Համաջյան, Համաշյան, Համամջանյան ազգանունները կարող են սերել ինչպես արաբերեն **حمام** (hammām-բաղնիք), այնպես էլ **حمام** (hamām-աղավնի) գոյականներից: Հարկ է նշել, որ ՀանԲ-ում Աճառյանը Համամ անձնանունը տալիս է որպես արական անուն ու կապում արաբական համամ՝վայրի աղավնու հետ, որը հիշատակված է դեռևս մ.թ. 1-ին դարից: Իսկ «Թուրքերենէ փոխառյալ...» բառարանում *համամճի*-ն համարում է թուրքերենից փոխառած «բաղնեպան» բառը:

- Ռասմաջյան և Ռաշմաջյան ազգանունները Տ.Ավետիսյանը կապում է **رسم** (rasm- նկար) գոյականի հետ՝ այն թուրքական համարելով, և թարգմանում նկարիչ կամ ներկարար: Այս գոյականն արաբերենում «նկար, գծագիր» իմաստից բացի, ունի

նան «հարկ» իմաստը, ուստի կարող է «նկարիչ, գծագրող» իմաստից բացի նշանակել նաև «հարկահավաք»: Ի դեպ, Մալխասյանցի բառարանում կա ռասա՝ տուրք (ջրի հարկի մասին):

- Սահատճյան, Սահաթյան և Սահաթջյան ազգանունները, որոնք բառարանում ներկայացված են որպես թուրքական ծագման, ծագում են արաբերեն ساعة (sā'a(t) – ժամ, ժամացույց) գոյականից, որը հայերենի բարբառներին է անցել սահաթ/սհաթ տարբերակով նույն՝ ժամ, ժամանակ, իմաստով:

- Շարաբյան, Շարբաբյան և Շարբաբջյան ազգանունների ծագումը կապվում է արաբերեն شراب (šarrāb – խմիչք, գինի) գոյականի հետ և թուրքական -չի/ջի ածանցի համադրմամբ ստանում խմիչք/գինի վաճառող իմաստը: Հարկ է նշել, որ «Անձնանունների բառարանում» Աճառյանը հիշատակում է 14-րդ դարի մի ձեռագրում հանդիպող Շարաբ անձնանունը, որի ծագումնաբանությունը բացատրում է արաբերեն šarrāb՝ գինի բառից, բայց մինևնույն ժամանակ ուղղորդում է դեպի Շարաֆ-արաբ. šaraf՝ պատիվ բառը, և նշում, որ Շարաբն էլ պետք է նույն արմատի հետ կապել: Սակայն կարծում ենք, որ Շարբաբյան և Շարբաբջյան ազգանունները կապ չունեն շարաբ բառի հետ: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում» շարբաբչի նշանակում է մետաքսագործ¹², ինչպես նաև Սայաթ-Նովայի տաղերի ժողովածուի վերջում գտնվող բառարանում կա «շարբաբ- նուրբ մետաքսաթել, մետաքս» բացատրությունը:¹³

- Շարբաթյան ազգանվան հիմքում شربات (šarbāt-օշարակ) գոյականն է: Հենց այս բառի հետ է Աճառյանը Անձնանուններում կապում ԺԶ-ԺԸ դարում հիշատակված Շարբաթ/Շարպաթ

¹² Հայոց լեզվի բարբառային բառարան: Ե., 2001, հտ. 4, էջ 211:

¹³ Սայաթ-Նովա, Հայերեն, վրացերեն և ադրբեջաներեն տաղերի ժողովածու», Ե., 1959:

անձնանվան ծագումը: Այնինչ Ավետիսյանի բառարանում սա համարվում է թուրքական ծագում ունեցող, թեև նույն արմատից Շարքաթյան ազգանվան համար նա նշում է արաբական ծագումը:

- Մեդեֆձյան և Մետեֆձյան ազգանունների հիմքում արաբերեն *صدف* (*šadaf*-սադափ) գոյականն է, իսկ Ավետիսյանը սրանք նշում է որպես թուրքական ծագում ունեցող:

- Արաբաչյան, Արաբաջյան, Արաբչյան և Արապաձյան ազգանունների հիմքում *عربة* (*‘araba*- սայլ, կառք) գոյականն է:

- Իտարեձյան ազգանունը Տ. Ավետիսյանը թարգմանում է որպես «օժանելիք վաճառող», արտասանությամբ այն մոտ է նույն իմաստն ունեցող արաբերեն *عَطَّار* (*‘attār*) գոյականին, սակայն այդ պարագայում թուրքական –եճ ածանցի հավելումն անիմաստ է դառնում, քանի որ առանց այդ ածանցի էլ բառն ունի մասնագիտության իմաստ: Մեզ ավելի հավանական է թվում, որ այս ազգանունը ծագել է թուրքերեն իդարեջի (կառավարիչ) գոյականից, որի հիմքում ընկած է արաբերեն *إدارة* (*‘idāra*- կառավարում) արմատը:

- Կադարչյան և Քադրչյան ազգանունների ծագումնաբանությունը նույնն է, ինչ Կադարչյան ազգանվանը:

- Ղաթրանձյան ազգանվան հիմքում *قطران* (*qatṛān*-ձյուր) գոյականն է: Թե՛ Մալխասայանցը, թե՛ Աճառյանը դաթրան/կտրան (կուպր) գոյականը փոխառություն են համարում արաբերեն *qatṛān* -ից:

- Քաֆեսչյան և Կաֆեսչյան ազգանունների ծագումնաբանությունը նույնն է, ինչ Քաֆասյան և Կաֆասյան ազգանուններինը, որոնց արդեն անդրադարձել ենք վերևում:

- Կայֆաչյան, Կայֆեչյան, Քահվեզյան, Քահվեչյան, Քավեչյան, Ղայֆեչյան, Ղայֆանչյան, Ղայֆաչյան, Ղայֆաչյան և Ղեյֆեձյան ազգանունների հիմքում *قهوة* (*qahwa*-սուրճ) գոյականն է,

որը թե՛ Մալխասյանցը, թե՛ Աճառյանը ներկայացնում են որպես արաբական փոխառություն:

- Կիբրիթյան ազգանվան հիմքում کبريت (kibrit – լուցկի) գոյականն է, որը թուրքերենում փոխառվել է քիբրիթ ձևով: Ավետիսյանը համարում է արաբա-թրքական «լուցկիավաճառ», նաև նշում, որ այն փխբ. նշանակում է ժլատ:

- Քոսարջյան և Քասարջյան ազգանունների ծագումը նույնն է, ինչ Քասարյան ազգանվանը:

- Մահլեբջյան ազգանունը S. Ավետիսյանը բացատրում է որպես մեղրավաճառ, գուցե նաև մեղվաբույծ: Մեզ այս բացատրությունը անհիմն է թվում, քանի որ مَحْلَب (mahlab) գոյականը արաբերենում ունի մի քանի իմաստ՝ 1. կաթի վաճառքի տեղ, 2. թխենի, 3. մահլեբ (համեմունքի տեսակ) և այլն: Կարծում ենք, որ –ջի ածանցի հետ համադրմամբ այս բառը ստացել է «մահլեբ վաճառող» իմաստը:

- Մաղազաճյան և Մաղազարյան ազգանունների հիմքում مخازن (mahāzin (հոգն.) - պահեստ, խանութ) գոյականն է, որը Մալխասեանցի բառարանում հանդիպում է «մաղազայ՝ ապրանք պահելու պահեստ, նկուղ» տարբերակով: –ճի ածանցի համադրությամբ այն ստանում է «խանութպան» իմաստը:

- Մակազաջյան ազգանունը կապվում է արաբերեն مَقَاصٍ (maqāṣṣ-հոգն. մկրատ) գոյականի հետ, որը –ջի ածանցի հետ համադրմամբ ստացել է «մկրատագործ» իմաստը:

- Մելլեմեջյան ազգանունը հեղինակը համարում է արաբա-թրքական, կապում է مرهم (marham- սպեղանի, քսուք) գոյականի հետ և –եջ ածականի համադրությամբ թարգմանում որպես «սպեղանի/քսուք պատրաստող»:

Մեկից ավելի արմատից կազմված ազգանուններ

Նման ազգանունների ընդհանուր թիվը 14 է, արաբական 10 արմատից: Դրանք կազմված են հետևյալ կերպ.

- արաբ. արմատ + իրանական *թար* (գործ) (3 ազգանուն)

- արաբ. արմատ + իրանական *պետ* (1 ազգանուն)

- արաբ. արմատ + իրանական շահ (արքա, գլխավոր) (1 ազգանուն)

- արաբ. արմատ + թյուրքական բաշ (գլուխ) (6 ազգանուն)

- արաբ. արմատ + թյուրքական խան (1 ազգանուն)

- արաբ. արմատ + թյուրքական օդուլ (որդի) (1 ազգանուն)

- արաբերեն արմատ + Միմոն անձնանունը (1 ազգանուն):

Մեկից ավելի արմատից կազմված ազգանունների ստուգաբանական վերլուծություն

Ինչպես վերը նշվեց, Տ.Ավետիսյանը նշում է արաբական արմատի և իրանական *թար* (գործ) արմատ համադրությամբ երեք ազգանուն՝ Նախշարյան, Նաշկարյան և Նաղեշքերյան: Դրանց հիմքում արաբական نقش (naqš – զարդ, նաշխ) արմատն է՝ «նախշազարդող» իմաստով:

- Նահաշպետյան ազգանունը՝ արաբական نَقَّاش (naqqāš – նախշազարդող, ծաղկող) և իրանական *պետ* բառի համադրությամբ ստանում է «նախշազարդողների ղեկավար» իմաստը:

- Շահվեքիյան ազգանվան հիմքում իրանական *շահ* (արքա, գլխավոր) և արաբական وَاكِل (wakīl) արմատներն են՝ «գլխավոր հանձնակատար» իմաստով:

- Արաբական ծագման հինգ գոյականից և թյուրքական *բաշ* (գլուխ) գոյականի համադրությամբ առաջացած վեց ազգանուններից չորսը՝ Համալբաշյան, Համալբաշյանց, Սաղբաշյան և Կազաբբաշյան, Տ.Ավետիսյանը ներկայացնում է որպես արաբա-թյուրքական, իսկ երկուսը՝ Սաղբաշյան և

Ղասաբաշյան, թուրքական ծագման, սակայն վերջիններս առաջին բաղադրիչները նույնպես արաբական ծագման են՝ ساقٍ (sāqin-մատովակ) և قَصَابٍ (qaṣṣāb-մսագործ):

- Սայադիսանյան ազգանունը՝ արաբական صَيَادٍ (ṣayyād - որսորդ) և թուրքական *խան* բառի համադրությամբ ստանում է «որսորդների թագավոր» իմաստը:

- Սայադոլյան ազգանունը՝ արաբական صَيَّاحٍ (ṣayyāh - որսորդ) և թուրքական *ողուլ* (որդի) բառի համադրությամբ ստանում է «որսորդի որդի» իմաստը:

- Հալաջսիմոնյան ազգանունը արաբական حَلَّاجٍ (ḥallāğ-բուրդ գգող) և Սիմոն անձնանվան համադրությամբ, ընդ որում՝ հալլաջը Տ.Ավետիսյանը ներկայացնում է որպես թուրքական բառ՝ «բամբակ մաքրող» իմաստով:

Արաբերեն نَقَاشٍ (naqqāš- նախշագարդող) հիմքից առաջացած Նախ/Նաղ տարբերակով սկսող ազգանունները Ավետիսյանը կապում է Նախշուն անվան հետ, որը տալիս է որպես հայերեն բառ. այդ ազգանուններն ութն են՝ Նախիկյան, Նախյան, Նախուլյան, Նախշումյան, Նախշունյան, Նախշքարյան, Նաշկարյան, Նաղեշքերյան: Հարկ է նշել, որ *նախշուն* բառն իր հիմքում ունի نَقَشٍ (naqš- նախշ) արաբերենը գոյականը, որը, ինչպես և نَقَاشٍ (naqqāš- նախշագարդող) գոյականը ծագում են արաբերեն نَقَشٍ (naqaša- նախշագարդել) բայը:

Եվ այսպես, Տ.Ավետիսյանի «Հայոց ազգանունների բառարան»-ում գտել ենք 69 արաբերեն հիմնաբաղադրիչով 128 հայկական ազգանուն, որոնք ցույց են տալիս արհեստ, մասնագիտություն և զբաղմունք և որոնց գերակշռիչ մասի ծագման մեկնաբանուման հարցում վեր ենք հանել հետևյալ խնդիրները.

1. իրար հետ կապ չունեցող ազգանուններին վերագրվում է նույն բառից ծագում.

2. նույն ազգանվան տարբերակների համար տրվում է տարբեր ստուգաբանություն.

3. երբեմն ստուգաբանությունները հիմնավորված չէ.

4. միասնական սկզբունք չի պահպանվում ածանցավոր հիմքից կազմված ազգանունների ծագումնաբանության հարցում, քանի որ արաբական հիմքով և թուրքերեն -ջի/ճի/չի ածանցով կազմված ազգանունների մի մասը հեղինակը դիտարկում է որպես արաբա-թուրքական, մի մասը՝ թուրքական, իսկ մեկը՝ արաբական:

Ամփոփելով հոդվածում արված աշխատանքը՝ նշենք, որ հայոց ազգանունների ծագման հարցում կան որոշակի խնդիրներ: Խնդիրներից մեկն այն է, որ երբեմն դժվար է հստակ որոշել, թե այս կամ այն բառը անմիջական փոխառություն է արաբերենից, թե՞ վերցրել ենք միջնորդ լեզուներից (հիմնականում թուրքերենից ու պարսկերենից): Որոշ դեպքերում ի հայտ են եկել արտասանական տարբերակներ, տառադարձման տարբերություններ, որ միջնորդ լեզուների ազդեցության հետևանք են (օրինակ՝ *Բաղայյան/Բակայյան*): Խորհրդային ժամանակներում դրանց ավելացել է ռուսերենի ազդեցությամբ տառադարձման խնդիրը (օրինակ՝ *Նաղաշյան/Նագաշյան*): Որոշ զուգաձևություններ կամ ազգանվան տարբերակներ հայտնվել են արևմտահայերենի ու արևելահայերենի արտասանական, նաև ուղղագրական տարբերությունների հետևանքով (օրինակ՝ *Ջառահյան/Ճարահյան*, *Ջալայյան/Ճելայյան*):

Ունենք դեպքեր, երբ բանավոր ճանապարհով ներթափանցած բառն այն աստիճան է աղավաղված, որ բավականին բարդ է գտնել սկզբնաղբյուր բառը: Որոշ դեպքերում մեզ այդպես էլ չի հաջողվել պարզել այս կամ այն ազգանվան ծագումը: Կարծում ենք, որ այս բացերը լրացնելու համար տարբեր լեզուների մասնագետների համատեղ ուսումնասիրությունների կարիք կա:

**EXPLORING THE HERITAGE. AN ATTEMPTED ANALYSIS OF
ARMENIAN SURNAMES WITH ARABIC ORIGIN ASSOCIATED
WITH CRAFTS, PROFESSIONS, AND OCCUPATIONS**

Sona Tonikyan¹⁴, Arevik Kamalyan¹⁵

The study of the etymology of surnames holds considerable significance, as it can give numerous useful insights, revealing layers of the history, culture and lifestyle of a nation. A significant part of Armenian surnames contains a foreign component. This phenomenon reflects centuries of contact and interaction with different nations, with Armenia being subject to cultural, political, and economic influences and the Armenian language incorporating numerous loanwords. This article focuses on Armenian surnames featuring an Arabic etymological foundation, particularly those indicative of trade, profession, or occupation. The incorporation of Arabic etymological elements into Armenian surnames has been either direct (borrowed from Arabic) or indirect (through intermediary languages, namely Turkish and Persian), giving rise to various iterations and variants of surnames and contributing to the complexity of genealogical analysis. In this article, we endeavor to elucidate upon the genealogy of such surnames, in certain instances proposing our own interpretations and hypotheses as potential resolutions to the existing ambiguities. In this endeavor, our aim is to enrich the scholarly discourse by addressing certain gaps in the coverage of the genealogy of Armenian surnames.

Keywords: etymology of surnames, Armenian surnames, Arabic borrowings, craft, profession

¹⁴ Sona Tonikyan is an Associate Professor at the Department of Arabic Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU, E-mail: sotonik@ysu.am, ORCID 0000-0003-2521-0568

¹⁵ Arevik Kamalyan is an Associate Professor at the Department of Armenian Language at YSU. E-mail: a.kamalyan@ysu.am, ORCID 0009-0004-1721-3106

ИЗУЧАЯ НАСЛЕДИЕ. ПОПЫТКА АНАЛИЗА АРМЯНСКИХ ФАМИЛИЙ С АРАБСКИМ ОСНОВНЫМ КОМПОНЕНТОМ, ВОСХОДЯЩИХ К ЗНАЧЕНИЯМ РЕМЕСЛА, ПРОФЕССИИ И РОДА ЗАНЯТИЙ

Сона Тоникян¹⁶, Аревик Камалян¹⁷

Изучение этимологии фамилий имеет большое значение для любого народа, поскольку фамилии отражают его историю, культуру и образ жизни. Среди армянских фамилий довольно много фамилий с иноязычным компонентом, поскольку армянский народ на протяжении веков контактировал с разными народами, находился под их культурным, политическим и экономическим влиянием, заимствовал многие слова. В статье рассматриваются армянские фамилии, имеющие арабский компонент и указывающие на ремесло, профессию и род занятий. Армянский заимствовал эти слова как непосредственно из арабского языка, так и из языков-посредников, в частности, из турецкого и персидского, поэтому часто появлялись разные варианты фамилии. В этой статье нами сделана попытка осветить проблемы, связанные с их генеалогией, в ряде случаев предлагая свои собственные версии. Нашей целью было внести вклад в научный дискурс, восполнив некоторые пробелы в этимологии армянских фамилий.

Ключевые слова: происхождение фамилий, армянские фамилии, арабские заимствования, ремесло, профессия

¹⁶ Сона Тоникян - к.филол.н., доцент кафедры арабистики факультета востоковедения ЕГУ, Эл. почта: sotonik@ysu.am, ORCID 0000-0003-2521-0568

¹⁷ Аревик Камалян - к.филол.н., доцент кафедры армянского языка ЕГУ, эл. почта: a.kamalyan@ysu.am, ORCID 0009-0004-1721-3106

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ավետիսյան Ս., Հայոց ազգանունների բառարան, Ե., 2010:
http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=99&dt=HY_HY&pageNumber=1
2. Աճառյան Հր., Հայոց անձնանունների բառարան, Ե., 1942:
http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=35&dt=HY_HY&pageNumber=2
3. Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, Ե., 1926:
http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=7&dt=HY_HY&query=մաղաս
4. Աճառյան Հր., Թուրքերեն փոխառյալ բառեր հայերենի մեջ:
5. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան: Ե., 2001
<http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=62>
6. Ջահուկյան Գ., Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010:
<http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=51>
7. Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հտ. 1, 2, Վենետիկ, 1836-1837:
<http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=26>
8. Մալխասյանց Ստ., Հայերեն բացատրական բառարան, Ե., 1944:
<http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=6>
9. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան: Ե., 2001
<http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=48>
10. Սայաթ-Նովա, Հայերեն, վրացերեն և ադրբեջաներեն տաղերի ժողովածու», Ե., 1959:

(Lisān al-‘arab) لسان العرب.11

(Al-luġa al-‘arabiyya al-mu‘āṣira) اللغة العربية المعاصر.12